

Bogusław Czarny
O dorobku ekonomii w Polsce w latach 1949–1989. Wstęp

Streszczenie

Artykuł jest próbą oceny naukowego dorobku polskich ekonomistów piszących w kraju w latach 1949–1989. Porównuję tu m.in. krajowe i zagraniczne opinie na temat tego dorobku.

Ogólnie rzecz biorąc, wkład piszących w latach 1949–1989 w kraju polskich ekonomistów w dorobek ekonomii światowej jest bardzo mały. Obejmuje stosunkowo niewielką liczbę wyróżniających się dzieł takich autorów jak np. Oskar Lange, Michał Kalecki, Włodzimierz Brus i członkowie tzw. szkoły Wakara. Zazwyczaj jednak prace te miały znaczenie tylko lokalne. Świadczy o tym m.in. prawie zupełny brak wzmianek na ich temat w światowej literaturze ekonomicznej po 1990 roku.

Ocena dorobku polskiej ekonomii w latach 1949–1989 okazuje się jeszcze surowsza, kiedy uwzględniamy nie tylko jej sukcesy, lecz także grzechy. Wszak, sprzeniewierzając się ideałom nauki, polscy ekonomiści przez dziesięciolecia zajmowali się indoktrynacją społeczeństwa i w ten sposób utrwalali totalitarny system w Polsce.

Podstawowe pojęcia:

Historia ekonomii w Polsce po II wojnie światowej, metodologia ekonomii, patologia nauki

JEL: B14, B41

Bogusław Czarny

O dorobku ekonomii w Polsce w latach 1949–1989. Wstęp

Wstęp

Sądzę, że ćwierć wieku, które minęło od upadku realnego socjalizmu w Polsce, zapewnia dostateczny dystans, umożliwiający choćby wstępną ocenę dorobku polskich ekonomistów piszących w kraju w latach 1949–1989. Mam przy tym na myśli opublikowane w Polsce prace z zakresu wąsko pojętej ekonomii (nie uwzględniam takich nauk jak np. ekonometria lub socjologia ekonomiczna). Taką diagnozę potwierdzają pojawiające się ostatnio w polskiej literaturze ekonomicznej wypowiedzi na ten temat (zob. m.in. Chojnicki 1997, Grzełowska 2006, Ratajczak 2009, Stankiewicz 2007). Również niniejszy artykuł jest próbą takiej oceny.

Na pierwszy rzut oka zainteresowanie dorobkiem peerelowskiej pseudoekonomii¹ z lat 1949–1989 może się wydać dziwne. Wszak niemal nikt nie pyta dziś o naukowe osiągnięcia zwolenników łysenkizmu w Związku Radzieckim² ani XIX-wiecznych frenologów³. Sądzę jednak, że – mimo wszystko – ekonomia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) zasługuje na analizę i ocenę. Przesądzą o tym m.in. stosunkowo nieliczne wartościowe prace polskich

¹ Pseudonauka stanowi wiedzę lub działania udające naukę, lecz pozbawione uzasadnienia empirycznego lub logicznego. Składają się na nią m.in. twierdzenia przesadzone, niejasne, sprzeczne, niesprawdzalne (zob. Lakatos 1974, Hansson 2012). Sądzę, że po 1949 r. polska ekonomia, podobnie jak astrologia, nie była „degenerującym się naukowym programem badawczym” w sensie Imre Lakatos, lecz stanowiła pseudonaukę w rozumieniu Paula Thagarda. (Thagard uważa, że degenerujący się naukowy program badawczy można uznać za pseudonaukę wtedy, gdy jego zwolennicy przestają rozwijać go w celu wyjaśnienia anomalii obserwacyjnych, nie próbują oceniać go na tle innych programów i wybiórczo podchodzą do istotnych wyników obserwacji) (Thagard 1978, s. 228). Wszak celem wielu polskich ekonomistów nie była prawda, lecz – zgodnie z zasadą „partyjności w nauce” – propagandowe wspieranie realnego socjalizmu (zob. Adler 1953; por. Czarny 2014a).

² Łysenkizm to stworzona przez Trofima Łysenkę (1898–1976) pseudonaukowa teoria zaprzeczająca istnieniu genów i głosząca tezę o dziedziczeniu cech nabytych pod wpływem środowiska. Za rządów Józefa Stalina w ZSRR i innych krajach realnego socjalizmu łysenkizm był popierany przez państwo.

³ Frenologia to stworzona przez Franza Josefa Galla (1758–1828) i Johanna Spurzheima (1776–1832) wpływowa pseudonaukowa teoria, zgodnie z którą rozmiary różnych części mózgu odpowiadają stopniom rozwoju konkretnych funkcji psychicznych, co powoduje, że kształt czaszki ujawnia cechy osobowości człowieka.

ekonomistów, które – wbrew prowadzonej w PRL polityce naukowej, sprzyjającej intelektualnym nadużyciom⁴ – powstawały w latach 1949–1989.

Rozmaici autorzy różnie oceniają dorobek polskiej ekonomii, wskazując wybitnych polskich ekonomistów piszących w kraju w latach 1949–1989. Przyjrzyć się tym poglądom.

1. Opinie polskie

Tabela 1 zawiera nieaspirujący do kompletności przegląd opublikowanych w Polsce opinii o powstałym w latach 1949–1989 dorobku piszących w kraju polskich ekonomistów. W pierwszej kolumnie umieszczono wymieniane jako zasługujące na wyróżnienie osoby, szkoły naukowe i prace. Druga kolumna wskazuje autorów tych ocen (por. Bibliografia).

Tabela 1. Opinie o dorobku polskich ekonomistów w latach 1949–1989

Dorobek/Wybitny ekonomista ^A	Autor opinii ^A
Michał Kalecki (1899–1970) („szkoła Kaleckiego”), m.in. praca <i>Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej</i> (1963), Kaleckiego koncepcja „ustrojów pośrednich”.	Grzełońska 2006, s. 58–59; Łukaszewicz 1997, s. 22, 28, 29, 33, 34; Łukawer 2008, s. 34; Rafa 1988, s. 64–66; Ratajczak 2009, s. 7, 9; Stankiewicz 2007, s. 453; Szostak 2007, s. 11.
Oskar Lange (1904–1965), m.in. praca <i>Ekonomia polityczna</i> (1959)	Bochenek (2004–2005), s. 256–257, 262–264; Łukaszewicz 1997, s. 19, 22, 26, 29, 34; Łukawer 2008, s. 35; Rafa 1988, s. 59, 65, 72; Stankiewicz 2007, s. 452–453.
Włodzimierz Brus (1920–2007) („szkoła Brusa”), m.in. praca <i>Ogólne problemy funkcjonowania gospodarki socjalistycznej</i> (1961).	Łukaszewicz 1997, s. 19, 20, 22; Łukawer 2008, s. 34; Stankiewicz 2007, s. 453.
Aleksy Wakar (1898–1966) („szkoła Wakara”, „wakarowcy”) [m.in. Janusz Beksiak (1929–2014), Urszula Libura (ur. 1939; zmieniła nazwisko na Libura-Grzełońska), Janusz G. Zieliński (1931–1979) ^B]	Grzełońska 2006, s. 55–56; Łukaszewicz 1997, s. 22; Łukawer 2008, s. 34; Rafa 1988, s. 58–59, 72; Ratajczak 2009, s. 7, 9; Stankiewicz 2007, s. 456.
Edward Lipiński (1888–1986)	Łukaszewicz 1997, s. 15, 19, 20, 22; Łukawer 2008, s. 34; Stankiewicz 2007, s. 454.
Janusz Beksiak, m.in. praca <i>Równowaga gospodarcza w socjalizmie</i> (1969)	Grzełońska 2006, s. 56; Łukaszewicz 1997, s. 22; Rafa 1988, s. 189–190.
Urszula Libura (zmieniła nazwisko na Libura-Grzełońska), m.in. praca <i>Równowaga gospodarcza w socjalizmie</i> (1969)	Grzełońska 2006, s. 56; Łukaszewicz 1997, s. 22; Rafa 1988, s. 189–190.
Paweł Sulmicki (1909–1980) („szkoła Sulmickiego”)	Grzełońska 2006, s. 58–59; Ratajczak 2009, s. 7, 9; Stankiewicz 2007, s. 456.
Jan Mujżel (1923–2006), Cezary Józefiak	Łukaszewicz 1997, s. 22; Łukawer

⁴ Politykę naukową w PRL w kluczowym okresie 1944–1953 omawia szczegółowo Piotr Hübner (Hübner 1992); zob. także (Herczyński 2006).

(1932–2007) („szkoła łódzka”), m.in. praca <i>Reprodukcja w gospodarce socjalistycznej</i> (1974)	2008, s. 34–35; Ratajczak 2009, s. 9; Stankiewicz 2007, s. 460.
Wacław Wilczyński (1923–2008), m.in. praca <i>Rachunek ekonomiczny a mechanizm rynkowy</i> (1965)	Łukaszewicz 1997, s. 22; Łukawer 2008, s. 34; Ratajczak 2009, 6, 10, 15; Stankiewicz 2007, s. 452.
Władysław Balicki (ur. 1941), m.in. praca <i>Zarys teorii nierównowagi popytowej</i> (1979)	Grzełońska 2006, s. 56; Ratajczak 2009, s. 10.
Władysław Baka (ur. 1936), Leszek Balcerowicz (ur. 1947), Marek Belka (ur. 1952), Czesław Bobrowski (1904–1996), Zofia Dobrska (1923–1995), Jan Drewnowski (1908–2000), Bogusław Fiedor (ur. 1946), Henryk Fiszal (1910–1984), Bohdan Gliński (ur. 1926), Janusz Górski (1929–1986), Tadeusz Grabowski (ur. 1927), Antoni Gurnicz (1912–1978), Wiktor Herer (1920–2003), Danuta Hübner (ur. 1948), Zbigniew Kamecki (1930–1993), Bartłomiej Kamiński (ur. 1944), Jerzy Kleer (ur. 1928), Grzegorz Kołodko (ur. 1949), Tadeusz Kowalik (1926–2012), Antoni Kukliński (ur. 1927), Witold Kula (1916–1988), Stefan Kurowski (1923–2011), Jan Lipiński (ur. 1918), Andrzej Luszniwicz (ur. 1930), Kazimierz Łaski (ur. 1921), Aleksander Łukaszewicz (ur. 1927), Zbigniew Madej (ur. 1932), Mieczysław Mieszczankowski (ur. 1926), Bronisław Minc (1913–2004), Zofia Morecka (ur. 1919), Mieczysław Nasiłowski (1929–2004), Józef Nowicki (1917–1989), Marek Okólski (ur. 1944), Witold Orłowski (ur. 1962), Jerzy Osiatyński (ur. 1941), Marian Ostrowski (ur. 1929), Józef Pajestka (1924–1994), Urszula Płowiec (1933–2011), Maksymilian Pohorille (1915–2003), Krzysztof Porwit (1922–2013), Stanisław Rączkowski (1912–2006), Dariusz Rosati (ur. 1946), Józef Rutkowski (1922–2002), Ignacy Sachs (ur. 1927), Wiesław Sadowski (1922–2010), Zdzisław Sadowski (ur. 1925), Wiesław Sadzikowski (1927–1999), Kazimierz Secomski (1910–2002), Jarosław Semkow (1904–1991), Witold Sierpiński (1927–2009), Włodzimierz Siwiński (ur. 1939), Józef Soldaczuk (1923–2006), Władysław Szyber (ur. 1928), Edward Taylor (1884–1964), Witold Trzeciakowski (1952–2004), Andrzej Wojtyna (ur. 1951), Józef Zagórski (1906–1978), Józef Zawadzki (1905–1990), Leszek Zienkowski (1923–2009), Seweryn Żurawicki (1908–1994).	Łukaszewicz 1997 lub Łukawer 2008, s. 34–35 lub Stankiewicz 2007, s. 445–462.

^A Uwzględniam jedynie piszących w kraju teoretyków wąsko pojętej ekonomii oraz oceny wyrażone po 1989 r. lub wcześniej (tylko w publikacjach, które ukazały się poza zasięgiem cenzury).

^B Beksiak i Grzełońska nazywają Zielińskiego „najwybitniejszym chyba w latach sześćdziesiątych ekonomistą polskim z pokolenia powojennego” i dodają, że „[p]race, które zdążył opublikować, w znacznej mierze nadały kształt dyskusjom ekonomicznym, które toczyły się w Jego czasach” (Beksiak, Grzełońska 1990).

Zazwyczaj autorzy opinii z tabeli 1 nie precyzują kryteriów, którymi się kierują, zadowolając się ogólnymi wyrażeniami w rodzaju: „czołowi ekonomiści”, „osoby, których aktywność naukowa i prace wywoływały napięcie intelektualne

w całym polskim środowisku ekonomicznym” (Grzełowska 2006, s. 52, 59), ekonomiści „z najwyższej półki”, ekonomiści, którzy „wyróżnili się wysokim poziomem” (Łukawer 2008, s. 32) lub po prostu ekonomiści „wybitni” (Stankiewicz 2007, s. 453), których prace były „osiągnięciami” (*tamże*, s. 451).

2. Opinie zagraniczne

Sądzę, że odpowiedź na pytanie o dorobek polskiej teorii ekonomii z okresu 1949–1989 ułatwić może analiza sposobu potraktowania dokonań polskich ekonomistów w najważniejszych światowych encyklopediach ekonomicznych, w leksykonach typu „*who's who in economics*” i w podobnych pracach, a także w podręcznikach historii myśli ekonomicznej i ekonomii. Na potrzeby tego artykułu posłużyłem się zestawem następujących prac:

1. *The New Palgrave Dictionary of Economics* (2008) (ed. S.N. Durlauf, L.E. Blume), (wydanie drugie z późniejszymi zmianami), Basingstoke: Palgrave Macmillan (8 tomów)⁵.
2. *The Concise Encyclopedia of Economics* (2008) (ed. David R. Henderson), (wydanie trzecie), Indianapolis: Liberty Fund (640 stron)⁶.
3. Mark Blaug (ed.), *Who's Who in Economics. A Biographical Dictionary of Major Economists*, Cheltenham, Northampton: Edward Elgar (wydanie trzecie z 1999 r., 1243 stron)⁷.
4. Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge: Cambridge University Press (wydanie piąte z 1997 r., 728 stron).
5. Ingrid Rima, *Development of Economic Analysis*, London, New York: Routledge (wydanie siódme z 2009 r., 612 stron).

⁵ *The New Palgrave Dictionary of Economics* jest dla subskrybentów dostępny w Internecie (www.dictionaryofeconomics.com). Jego treść jest stale poprawiana i uzupełniana.

⁶ *The Concise Encyclopedia of Economics* zawiera 160 artykułów tematycznych oraz niemal 100 biografii wybitnych ekonomistów. Autorami są renomowani ekonomiści, w tym laureaci Nagrody Nobla. Drugie wydanie *The Concise Encyclopedia of Economics* jest dostępne w Internecie (<http://www.econlib.org/library/CEE.html>).

⁷ *Who's Who in Economics. A Biographical Dictionary of Major Economists* zawiera dane o 1100 żyjących i 400 zmarłych ekonomistach z lat 1700–1996, najczęściej cytowanych w około 200 najważniejszych na świecie czasopismach naukowych z dziedziny ekonomii w latach 1984–1996 (chodzi o Social Sciences Citation Index), którzy stanowią około 4% wszystkich publikujących ekonomistów. Liczba tych cytowań jest bardzo silnie skorelowana z przyznaniem Nagrody Nobla, z wyborem do władz w najważniejszych stowarzyszeniach zawodowych i – z wysokością zarobków.

6. Michael Burda, Charles Wyplosz, *Macroeconomics. A European Text*, Oxford: Oxford University Press (wydanie szóste z 2013 r., 580 stron).
7. Olivier Blanchard, *Macroeconomics*, Upper Saddle River, NJ (i in.): Pearson Prentice Hall (wydanie piąte z 2009 r., 662 stron).
8. Robert S. Pindyck, Daniel L. Rubinfeld, *Microeconomics*, Boston (i in.): Prentice Hall (wydanie ósme z 2013 r., 746 stron).
9. Jeffrey M. Perloff, *Microeconomics. Theory and Applications with Calculus*, Boston (i in.): Pearson Addison Wesley (wydanie trzecie z 2014 r., 782 strony).
10. Gregory N. Mankiw, *Principles of Economics*, Mason, Ohio (i in.): Cengage Learning Mason (wydanie szóste z 2012 r., 856 stron).
11. Karl E. Case, Ray C. Fair, Sharon M. Oster, *Principles of Economics*, Boston, Mass.: Prentice Hall (wydanie dziesiąte z 2012 r., 818 stron).

Wybierając te prace, starałem się kierować ich renomą. Oczywiście analizowana próba jest stosunkowo mała. W dodatku decyzja o włączeniu do niej konkretnych dzieł jest nieuchronnie kontrowersyjna. Na przykład, w zasadzie nie uwzględniam prac z zakresu historii myśli ekonomicznej, które nie są podręcznikami. Należy do nich m.in. książka Stevena Pressmana *Fifty Major Economists*, której trzy kolejne wydania ukazały się nakładem Routledge w 1999, 2006 i 2013 roku. W pierwszym wydaniu Pressman omówił m.in. dorobek Oskara Langego, który jest jedynym uwzględnionym w pracy polskim ekonomistą. Lange zniknął z następnych – zaktualizowanych – wydań, co Pressman wyjaśnił upadkiem krajów realnego socjalizmu i malejącym zainteresowaniem czytelników. Mimo nieuchronnej arbitralności doboru analizowanych prac informacje, które zawiera tabela 2, uważam jednak za interesujące. Nie sędzę również, żeby powiększenie próby w sposób istotny zmieniło wyniki analizy.

Tabela 2. Polscy ekonomiści (1949–1989) w zagranicznych encyklopediach, leksykonach i podręcznikach^A

Dorobek/Wybitny ekonomista	Miejsce wskazania
Michał Kalecki (1899–1970) („szkoła Kaleckiego”)	<i>The New Palgrave Dictionary of Economics</i> <i>Who's Who in Economics</i> M. Blaug, <i>Economic Theory in Retrospect</i> M. Burda, Ch. Wyplosz, <i>Macroeconomics</i>
Oskar Lange (1904–1965)	<i>The New Palgrave Dictionary of Economics</i>

	<i>Who's Who in Economics</i> M. Blaug, <i>Economic Theory in Retrospect</i> <i>The Concise Encyclopedia of Economics</i>
Włodzimierz Brus (1920–2007) („szkoła Brusa”)	<i>The New Palgrave Dictionary of Economics</i>
Aleksy Wakar (1898–1966) („szkoła Wakara”, „wakarowcy”) [m.in. Janusz Beksiak (1929–2014), Urszula Libura (ur. 1939; zmieniła nazwisko na Libura-Grzełońska), Janusz G. Zieliński (1931–1979)]	Brak wskazań
Edward Lipiński (1888–1986)	Brak wskazań
Janusz Beksiak	Brak wskazań
Urszula Libura (zmieniła nazwisko na Libura-Grzełońska)	Brak wskazań
Paweł Sulmicki (1909–1980) („szkoła Sulmickiego”)	Brak wskazań
Jan Mujżel (1923–2006), Cezary Józefiak (1932–2007) („szkoła łódzka”)	Brak wskazań
Wacław Wilczyński (1923–2008)	Brak wskazań
Władysław Balicki (ur. 1941)	Brak wskazań
Władysław Baka (ur. 1936), Leszek Balcerowicz (ur. 1947), Marek Belka (ur. 1952), Czesław Bobrowski (1904–1996), Zofia Dobrska (1923–1995), Jan Drewnowski (1908–2000), Bogusław Fiedor (ur. 1946), Henryk Fiszel (1910–1984), Bohdan Gliński (ur. 1926), Janusz Górski (1929–1986), Tadeusz Grabowski (ur. 1927), Antoni Gurnicz (1912–1978), Wiktor Herer (1920–2003), Danuta Hübner (ur. 1948), Zbigniew Kamecki (1930–1993), Bartłomiej Kamiński (ur. 1944), Jerzy Kleer (ur. 1928), Grzegorz Kołodko (ur. 1949), Tadeusz Kowalik (1926–2012), Antoni Kukliński (ur. 1927), Witold Kula (1916–1988), Stefan Kurowski (1923–2011), Jan Lipiński (ur. 1918), Andrzej Luszniwicz (ur. 1930), Kazimierz Łaski (ur. 1921), Aleksander Łukaszewicz (ur. 1927), Zbigniew Madej (ur. 1932), Mieczysław Mieszczankowski (ur. 1926), Bronisław Minc (1913–2004), Zofia Morecka (ur. 1919), Mieczysław Nasiłowski (1929–2004), Józef Nowicki (1917–1989), Marek Okólski (ur. 1944), Witold Orłowski (ur. 1962), Jerzy Osiatyński (ur. 1941), Marian Ostrowski (ur. 1929), Józef Pajestka (1924–1994), Urszula Płowiec (1933–2011), Maksymilian Pohorille (1915–2003), Krzysztof Porwit (1922–2013), Stanisław Rączkowski (1912–2006), Dariusz Rosati (ur. 1946), Józef Rutkowski (1922–2002), Ignacy Sachs (ur. 1927), Wiesław Sadowski (1922–2010), Zdzisław Sadowski (ur. 1925), Wiesław Sadzikowski (1927–1999), Kazimierz Secomski (1910–2002), Jarosław Semkow (1904–1991), Witold Sierpiński (1927–2009), Włodzimierz Siwiński (ur. 1939), Józef Söldaczuk (1923–2006), Władysław Szyber (ur. 1928), Edward Taylor (1884–1964), Witold Trzeciakowski (1952–2004), Andrzej Wojtyna (ur. 1951), Józef Zagórski (1906–1978), Józef Zawadzki (1905–1990), Leszek Zienkowski (1923–2009), Seweryn Żurawicki (1908–1994).	<i>The New Palgrave Dictionary of Economics</i> zawiera odwołania do prac Tadeusza Kowalika i Jerzego Osiatyńskiego.

^A Uwzględniam tylko piszących w kraju w latach 1949–1989 teoretyków wąsko pojętej ekonomii oraz angielskojęzyczne ekonomiczne encyklopedie, leksykony i podręczniki.

Jak się okazuje, w monumentalnym *The New Palgrave Dictionary of Economics* spośród ekonomistów wymienionych w tabeli osobne hasła-artykuły poświęcono tylko Oskarowi Langemu i Michałowi Kaleckiemu⁸. Wśród autorów haseł ekonomistą piszącym w Polsce jest jedynie Tadeusz Kowalik⁹. Kowalik był znawcą, popularyzatorem i wydawcą dzieł Oskara Langego, w tym ośmiotomowej edycji jego dzieł wydanej w Polsce przez PAN i PWN. Dla *The New Palgrave Dictionary of Economics* Kowalik napisał hasła „Lange, Oskar Ryszard (1904–1965)” i „Kautsky, Karl (1854–1938)”. Na nieco podobnej zasadzie w publikacji tej pojawia się Jerzy Osiatyński, znawca, popularyzator i wydawca dzieł Michała Kaleckiego, w tym siedmiotomowej edycji jego dzieł wydanej w Oxfordzie przez Claredon Press (zob. *Collected Works of Michał Kalecki*, ed. Jerzy Osiatyński, Oxford: Claredon Press 1990). Wprawdzie autorem hasła „Kalecki, Michał (1904–1970)” jest Malcolm Sawyer, ale wydana przez Osiatyńskiego oksfordzka edycja dzieł Kaleckiego jest w *The New Palgrave Dictionary of Economics* powoływana. W sumie Oskar Lange pojawia się w tej publikacji w 15 hasłach artykułowych, a Kalecki w 13 hasłach.

Dalej, w 3 hasłach – „Lange, Oskar Ryszard (1904–1965)”, „Socialism” i „Soviet Union, Economics In” – występują odwołania do publikacji Włodzimierza Brusa (chodzi o dorobek z okresu jego emigracji i pracy poza Polską)¹⁰.

O innych polskich ekonomistach z tabeli 1 autorzy *The New Palgrave Dictionary of Economics* nie wspominają.

Natomiast w popularnej *The Concise Encyclopedia of Economics* (wydanie trzecie z 2008 r.) spośród polskich ekonomistów wspomniany jest jedynie Oskar Lange. Encyklopedia zawiera biografię Langego, która koncentruje

⁸ W drugim wydaniu *The New Palgrave Dictionary of Economics* można znaleźć 4 hasła-artykuły poświęcone polskim ekonomistom. Chodzi o Michała Kaleckiego (1899–1970), Oskara Langego (1904–1965), Różę Luksemburg (1871–1919) i Władysława Zawadzkiego (1885–1939).

⁹ Autorem hasła-artykułu o Władysławie Zawadzki jest żyjący po II wojnie światowej w Wielkiej Brytanii przedwojenny profesor ekonomii Stanisław Świaniewicz (1899–1997). Zawadzki był profesorem ekonomii i wykładowcą Politechniki Warszawskiej, Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i warszawskiej Szkoły Głównej Handlowej, a także politykiem gospodarczym i działaczem państwowym. Zapoznał Polaków z dorobkiem matematycznej szkoły lozańskiej i rozwinął teorię produkcji, pieniądza i równowagi ogólnej.

¹⁰ Najważniejsza z tych publikacji to wydana wspólnie z Kazimierzem Łaskim w 1989 r. książka *From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System* (Oxford: Claredon Press).

się na jego dokonaniach sprzed powrotu do Polski po II wojnie światowej. Również Robert Heilbroner pisze o Langem w artykule „Socjalizm”.

A teraz przyjrzyć się znanemu leksykonowi Marka Blauga *Who's Who in Economics* (wydanie trzecie z 1999 r.). Tu również pojawiają się jedynie Michał Kalecki i Oskar Lange. Ich biogramy wyszły spod pióra Marka Blauga, który – jak sam pisze – wykorzystał, podobnie jak w przypadku innych zmarłych ekonomistów, „standardowe źródła informacji” (s. vii)¹¹. Poza Kaleckim i Langem żadna z pozostałych osób wymienionych w tabeli 1 nie występuje w leksykonie Marka Blauga¹².

Co się tyczy podręczników, to po pierwsze – w Marka Blauga podręczniku historii myśli ekonomicznej *Economic Theory in Retrospect* spośród polskich ekonomistów czynnych zawodowo w wiadomym okresie pojawiają się „tradycyjnie” jedynie Michał Kalecki (jedno powołanie w całym podręczniku, chodzi o pracę opublikowaną przed II wojną światową) i Oskar Lange (4 powołania w całym podręczniku, dotyczące prac Langego sprzed jego powrotu do Polski w grudniu 1947 roku).

Po drugie – w podręczniku Michaela Burdy i Charlesa Wyplosza *Macroeconomics. A European Text* na stronie 531 autorzy piszą o Michale Kaleckim:

Teoria Keynesa nie była całkowicie ukończona. *Ogólna teoria* jest trudna w lekturze, często brakuje jej precyzji i niekiedy może być bardzo myląca. To uczniom Keynesa przypadło w udziale stawianie kropek nad „i”. Większość tych prac została przeprowadzona w rodzinnej Wielkiej Brytanii Keynesa i w Stanach Zjednoczonych, ale pewne ważne uzupełnienia poczyniono w innych

¹¹ W przypadku Michała Kaleckiego jako literaturę uzupełniającą Blaug wskazuje prace George'a R. Feiwela i Kazimierza Łaskiego, a w przypadku Langego – artykuł *Lange, Oskar Ryszard (1904–1965)* Tadeusza Kowalika z pierwszego, papierowego wydania *The New Palgrave Dictionary of Economics* z 1987 roku.

¹² Warto natomiast odnotować obecność w *Who's Who in Economics* urodzonych w Polsce: 1. Wojciecha Charemzy (ur. 1948), wyspecjalizowanego w modelowaniu gospodarek wschodnioeuropejskich, w analizie rynków finansowych i w porównaniach międzysystemowych ekonometryka, który w 1971 r. obronił doktorat, w 1975 r. habilitował się na Uniwersytecie Gdańskim i przed 1989 r. opublikował w Polsce wiele prac z zakresu ekonometrii. 2. Stanisława Gomułki (ur. 1940), wyspecjalizowanego w teorii zmian technologicznych i zmian systemów ekonomicznych absolwenta Wydziału Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego (magisterium w 1962 r.), w latach 1949–1989 niewiele publikującego w Polsce, wykładowcy ekonomii na Uniwersytecie Warszawskim, który w 1966 r. obronił tam doktorat z ekonomii. 3. Stanisława Wellisza (ur. 1925 r.), zajmującego się teorią handlu, planowaniem i polityką rozwoju, a także systemami socjalistycznymi, wykształconego poza Polską i praktycznie niepublikującego w Polsce w latach 1949–1989. Nie są oni jednak „piszącymi w kraju w latach 1949–1989 teoretykami wąsko pojętej ekonomii”, toteż nie uwzględniam ich w swojej analizie.

krajach. Dotyczy to pracy polskiego ekonomisty Michała Kaleckiego (1899–1970), który wyprzedził wiele koncepcji Keynesa i próbował scalić keynesizm z marksizmem (tłum. B. Cz.).

W pozostałych wymienionych wyżej podręcznikach żadna z wymienionych w tabeli 1 osób nie jest wspomniana.

3. Komentarze, wnioski

Rozmyte kryteria

Wspominałem już, że na ogół autorzy wskazań z tabeli 1 nie podają precyzyjnych kryteriów, którymi się kierują. W rezultacie często nie jest jasne, czy punktem odniesienia dla oceniających są tylko prace innych polskich ekonomistów, czy cała ekonomia światowa. A przecież oceniane dzieła mogły być na przykład wybitne w skali PRL i stworzone w PRL na przełomie lat 40. i 50. XX w. przez Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR) metodami administracyjnymi i policyjnymi środowiska ekonomistów (zob. Haugstad 2008, Czarny 2014a), lecz banalne w skali świata. To rozmycie kryteriów ma ważne skutki. Po pierwsze efektem jest kontrowersyjność ocen. Na przykład Józef Nowicki (vel Jan Rafa¹³) – inaczej niż Edward Łukawer i Waław Stankiewicz – wielu ekonomistów z ostatniego wiersza tabeli (m.in. Bronisława Minca, Seweryna Żurawieckiego) uznaje nie za wybitnych, lecz – przeciwnie – za miernych, a także za bezpośrednio odpowiedzialnych za zniszczenie polskiej ekonomii na przełomie lat 40. i 50. XX w. (Rafa 1988, np. s. 31, 50–51, 64).

Po drugie niejasne kryteria i dominacja wśród autorów ocen reprezentantów „głównego nurtu” peerelowskiej ekonomii skutkują pominięciem takich osób jak Wiesław Samecki¹⁴ z Wrocławia, które nie akceptowały powstałej w Polsce po 1949 r. pseudoekonomii i nie chciały brać udziału w jej uprawianiu, a

¹³ Pod pseudonimem Jan Rafa pisał profesor ekonomii Józef Nowicki (1917–1989), absolwent przedwojennej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, wieloletni kierownik Katedry Ekonomii Politycznej na Wydziale Handlu Zagranicznego SGPiS i znany historyk polskiej myśli ekonomicznej, autor m.in. prac *Szkola szwedzka w ekonomii politycznej*, PWN, Warszawa 1984; *Teoria ekonomii II Rzeczypospolitej*, KiW, Warszawa 1988; *Luminarze polskiej teorii ekonomii XX wieku*, PWE, Warszawa 1991.

¹⁴ Profesor ekonomii Wiesław Samecki (1927–2007) był wieloletnim pracownikiem Instytutu Ekonomii Politycznej Uniwersytetu Wrocławskiego, uczniem Wincentego Stysia, autorem m.in. prac *Gospodarowanie za pomocą planowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1980 i *Ryzyko i niepewność w działalności przedsiębiorstwa przemysłowego*, PWE, Warszawa 1967. Pod pseudonimem „Wiktor Jarmulicz” Samecki wydał w 1986 r. broszurę *O przedmiocie i metodzie ekonomii politycznej w Polsce*, Wers, Warszawa–Wrocław, w której opisał pseudoekonomię powstałą w Polsce po 1949 roku.

także ujawniały jej naturę, np. publikując poza zasięgiem cenzury. Jak to ujmuje biograf Wiesława Sameckiego, osoby te w PRL były zwykle przez środowisko peerelowskich ekonomistów „zamilczane na śmierć”, czyli po prostu poddawane szykanom, takim jak blokowanie publikacji wyników badań oraz ignorowanie ogłoszonych prac (Chodorowski 2011, s. 7–9).

Niejednolitość okresu 1949–1989

Co prawda po 1956 r. w Polsce nastąpiło pewne rozluźnienie marksistowskiego dogmatyzmu, zwiększył się dostęp do informacji gospodarczych, zaczęły się regularnie ukazywać coraz obszerniejsze roczniki statystyczne wraz z przeglądem międzynarodowym, a także przekłady zachodniej literatury ekonomicznej. Jak to w 2006 r. ujął Stefan Kurowski, „powoli wchodziliśmy w międzynarodowy obieg naukowy – przynajmniej jako odbiorcy”. Jednakże (Kurowski 2007, s. 50):

prymat ekonomii marksistowskiej pozostał i nadal był narzędziem kwalifikacji tekstów oraz opracowań naukowych z ekonomii przeznaczonych do publikacji, a także narzędziem kwalifikacji naukowców, którzy zajmowali się tą niebezpieczną nauką. Ekonomiści, którzy mieścili się w schemacie marksistowskim, awansowali, robili normalną karierę naukową; ci zaś którzy próbowali naruszyć ten schemat, byli dyskryminowani.

Zbliżona jest opinia innego świadka tych lat Józefa Nowickiego (vel Jana Raby), który o sytuacji polskiej ekonomii tuż po 1956 r. pisał (Rafa 1988, s. 12):

Stopniowo (...) bardziej śmiało tezy zostają „wyciszone”, odważniejsze prace „poprawione” przed drukiem (najczęściej poprzez wymuszanie na autorach potrzebnych zmian, śmielsze programy nauczania ekonomii „zmodernizowane”, a „nowe twarze” wśród pracowników naukowych (które bardzo często były „starymi”, dobrymi twarzami) – „zneutralizowane” przez „janczarów” marksizmu, kształconych w specjalnie w tym celu powołanej do życia wyższej szkole partyjnej zwanej: Instytut Kształcenia Kadr Naukowych.

W podobnym duchu wypowiada się Eugeniusz Rychlewski¹⁵.

O tym, że po 1956 r. polska ekonomia nadal zasadniczo różniła się od nauki, dobitnie świadczy m.in. Marzec 1968 roku, do którego doszło już 11 lat po Październiku 1956 roku. Tak zwane wydarzenia marcowe z całą jaskrawością

¹⁵ Rychlewski pisze, że II Zjazd Ekonomistów w czerwcu 1956 r. „nie doprowadził do likwidacji monopolu ekonomii marksistowskiej, nie przywrócił wolności badań naukowych (...). Dokonał tego dopiero przełom solidarnościowy w 1989 r.” (Rychlewski 2007, s. 16).

ujawniły decydującą rolę kryteriów pozamerytorycznych (np. rasowych, politycznych, towarzyskich) dla oceny prac i ludzi w polskiej ekonomii¹⁶.

Mimo wszystko jednak informacje z tabeli 1 pomagają uświadomić sobie, że lata 1949–1989 nie były okresem jednolitym. Okres 1949–1955 to czas stalinizmu. W latach 1956–1967 nastąpiła pewna liberalizacja, a potem zdecydowane zaostrzenie polityki państwa wobec środowisk naukowych. W latach 1968–1989 publikowano śmielsze prace i częściej wyjeżdżano na zachodnie uniwersytety.

W szczególności nietrudno zauważyć, że dorobek peerelowskiej ekonomii, o którym informują tabele 1 i 2, skupiony jest, w przybliżeniu, w podokresie 1956–1967 (mimo że podokres 1968–1989 trwał dwa razy dłużej). Sądzę, że istnieje kilka tego powodów. Po pierwsze lata 1949–1955 były czasem dogmatycznego stalinizmu, co uniemożliwiało twórczą pracę tym, którzy byli do takiej pracy zdolni. Po drugie na lata 1956–1967 przypadł naturalny szczyt aktywności kilku znanych ekonomistów, którzy rozpoczęli swe kariery w II Rzeczypospolitej (np. Lange umarł w 1965, Wakar w 1966, a Kalecki w 1970 r.). Po trzecie marcowe czystki w 1968 r. pozbawiły uczelnie wybitnych osobowości (dotknęły one nie tylko ekonomistów pochodzenia żydowskiego, jak Brus, lecz także osoby niepasujące do środowiska, bo niezależne i twórcze, m.in. zmuszonego po zwolnieniu z pracy w warszawskiej Szkole Głównej Planowania i Statystyki (SGPiS) do emigracji Janusza G. Zielińskiego). Po czwarte dopiero po 1968 r. w pełni ujawniły się skutki uruchomionej w 1949 r. negatywnej selekcji polskich ekonomistów.

Kalecki, Lange, Brus i inni

Porównanie treści tabel 1 i 2 ujawnia m.in., że oceny polskich i zagranicznych obserwatorów z grubsza pokrywają się jedynie w przypadku Michała Kaleckiego i Oskara Langego. I jedni, i drudzy uważają Kaleckiego i Langego za wybitnych reprezentantów polskiej ekonomii w latach 1949–1989. Nieco podobna jest sytuacja Włodzimierza Brusa, którego prace zostały docenione m.in. przez autorów *The New Palgrave Dictionary of Economics*.

¹⁶ Szczegółowo Marzec 1968 roku w polskiej ekonomii na przykładzie SGPiS i m.in. „szkoły Kaleckiego” opisują np. Osiatyński (zob. Osiatyński 1984), autorzy „Gazety SGH” (zob. Gazeta... 1998), a także Łukasz Dwilewicz (Dwilewicz 2006).

Warto odnotować, że zauważone przez świat dokonania Kaleckiego dotyczą nie tylko powstałych przed jego powrotem do kraju w 1955 r. prac o wpływie zmian efektywnego popytu i – w szczególności – inwestycji na stan koniunktury, a także o wpływie niedoskonałości konkurencji na podział dochodów w gospodarce. Na przykład w *The New Palgrave Dictionary of Economics* Malcolm Sawyer pisze również o powstałych po 1955 r. Kaleckiego analizach cyklu koniunkturalnego, wzrostu gospodarczego w krajach realnego socjalizmu i problemów krajów rozwijających się. Natomiast docenione przez świat prace Langego dotyczą prawie wyłącznie okresu przed jego powrotem do kraju w 1947 roku. Także sytuacja Kaleckiego i sytuacja Langego w Polsce różniły się od siebie.

Po pierwsze w powstałym po 1949 r. środowisku polskich ekonomistów Michał Kalecki był do pewnego stopnia ciałem obcym. Co prawda Mark Blaug w *Who's Who in Economics. A Biographical Dictionary of Major Economists* nazywa go marksistą („specyficznym marksistą”, ang. „a Marxist of an individual kind”), a samemu Kaleckiemu zdarzało się pisać o „nauce materializmu historycznego”, „rozkładzie monopolistycznego kapitalizmu” i „związkach zawodowych wprzęgniętych do rydwanu imperializmu” (Kalecki 1956, s. 11). Moim zdaniem traktowanie dorobku Kaleckiego jak części powstałej w Polsce po 1949 r. pseudoekonomii nie ma jednak dobrego uzasadnienia.

Kalecki już przed wojną był dobrze znany na świecie ze swojego dorobku naukowego. Pozycji w świecie nauki nie zawdzięczał zatem władzy, lecz intelektowi i pracy. Co prawda, podobnie było w przypadku Langego, jednakże Kalecki na stałe wrócił do Polski dopiero w 1955 r., a zatem, w odróżnieniu od Langego, który przyjechał już w 1947 r., nie przyczynił się do zniszczenia polskiej nauki ekonomii i zastąpienia jej pseudonauką. W szczególności Kalecki nie uczestniczył w likwidowaniu Szkoły Głównej Handlowej i tworzeniu w jej miejsce opartej na stalinowskich wzorach Szkoły Głównej Planowania i Statystyki (popularnie nazywanej wtedy Mincówką). Nie brał udziału w Zjeździe Ekonomistów w grudniu 1950 r. ani w Kongresie Nauki Polskiej latem 1951 roku. Nie wszedł w skład Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla Pracowników Nauki w kluczowym dla polskiej ekonomii okresie 1953–1956. Nie nauczał w Instytucie Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR. W odróżnieniu od Langego, który

był członkiem Komitetu Centralnego PZPR, Kalecki nie należał nawet do partii. Ponadto, inaczej niż Lange, nigdy nie złożył systemowi hołdu równie kompromitującego jak głośny panegiryk Langego na cześć ekonomicznego geniuszu Józefa Stalina. Chodzi o zbiór trzech prac Langego *Zagadnienia ekonomii politycznej w świetle pracy Józefa Stalina pt. „Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR”* z 1953 r. (Lange 1953a). Sławny stał się także podobny w swojej wymowie referat wygłoszony przez Langego po śmierci Stalina na I Sesji Naukowej PAN 17 kwietnia 1953 r. pt. *Ostatni wkład Józefa Stalina do ekonomii politycznej* (Lange 1953b).

Zamiast legitymizować totalitarny system dziełami w rodzaju Langego *Ekonomii politycznej*, Kalecki przede wszystkim próbował badać polską gospodarkę, czego świadectwem jest np. *Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej* (1963). Pod znakiem zapytania stawało to jego lojalność wobec systemu. Nic dziwnego, że zaledwie po 13 latach działalności Kaleckiego w Polsce władze i powołane do życia w 1949 r. decyzją PZPR środowisko polskich ekonomistów wspólnymi siłami pozbyły się go przy okazji wydarzeń marcowych w 1968 roku¹⁷.

Po drugie nie uważam, żeby dokonania Langego z okresu powojennego zasługiwały na szczególne wyróżnienie (w przeciwieństwie do dokonań Kaleckiego). Nie bez powodu Don Patinkin, sławny student Langego z Uniwersytetu w Chicago, uznał, że jego nauczyciel w okresie powojennym to postać tragiczna. Don Patinkin wspominał (Patinkin 1981, s. 8–9, tłum. B. Cz.):

W 1944 r. Lange coraz silniej angażował się w sprawy obu polskich rządów na emigracji. (...) Dobrze zapamiętałem, że w 1944 r. Lange był nieobecny dłużej niż zwykle i że zagadka (...) została nagle rozwiązana dzięki fotografii z pierwszej strony gazety, pokazującej Langego w trakcie spotkania ze Stalinem w Moskwie. W 1945 r. po semestrze letnim Lange zrezygnował z pracy na Uniwersytecie, żeby zostać pierwszym powojennym polskim ambasadorem w Stanach Zjednoczonych. Studenci plotkowali, że Lange zdecydował się wrócić do Polski, mając nadzieję na odegranie czołowej roli w partii socjalistycznej (...). Jeśli tak rzeczywiście było, ta nadzieja nie przetrwała długo. Potem zawsze uważałem Langego za postać tragiczną.

¹⁷ Symboliczną wymowę ma porównanie pogrzebów Langego i Kaleckiego. Kiedy umarł Lange, jego pogrzeb miał wszystkie cechy pogrzebu partyjnego dygnitarza. Na pogrzebie Kaleckiego było cicho, bo Kalecki, który po usunięciu z SGPiS całkowicie wycofał się z życia publicznego, zabronił wygłaszania przemówień nad swoim grobem (Lange 1986, s. 933–945; Łukawer 2006, s. 9–10).

Podobną jak Patinkin opinię o Langem miał S. Kurowski. Na przykład o jego roli („człowieka o światowym autorytecie naukowym, uznanego za intelektualnego przywódcę nauk ekonomicznych w Polsce”) na II Zjeździe Ekonomistów Polskich, Kurowski pisał (Kurowski 2007, s. 44, por. Czarny 1989b):

Na Zjeździe prof. Lange odegrał – przykro to powiedzieć – rolę tzw. pożytecznego idioty, czyli człowieka poczciwego, ale naiwnego, wykorzystywanego przez macherów politycznych.

W szczególności nie sądzę, żeby Langego *Ekonomia polityczna* była ważnym osiągnięciem w historii światowej ekonomii. Jej rozgłos spowodowany był zdobytą przed wojną i w czasie wojny na Zachodzie renomą autora, niskim poziomem prac polskich ekonomistów stanowiących jej naturalne tło, a także cenzurą, przez wiele lat uniemożliwiającą obiektywną krytykę dzieła Langego. Na świecie *Ekonomia polityczna* doczekała się jedynie ogólnikowych recenzji, przeważnie w czasopismach socjalistycznych (Lange 1986, s. 761, 801, 864, 907, 915–916).

Bardzo krytycznie ocenił *Ekonomię polityczną* znany sowietolog Peter Wiles z City University of New York (Wiles 1965). Wiles wyliczał kardynalne słabości *Ekonomii politycznej*, m.in. nieprawdziwy obraz gospodarki w krajach realnego socjalizmu, zignorowanie rewolucji keynesowskiej, przemilczenie, że ciągły wzrost płac realnych w krajach kapitalistycznych zaprzecza marksizmowi i że wartość dodatkowa nie jest wielkością empiryczną, pominięcie kwestii konkurencji rynkowej jako mechanizmu sprzyjającego społecznie racjonalnej alokacji zasobów w krajach kapitalistycznych, pominięcie usług przy obliczaniu dochodu narodowego (*tamże*, s. 119–122).

Stanowiącą konstrukcję nośną *Ekonomii politycznej* koncepcję racjonalności gospodarowania, którą sam Lange uważał za swoje najważniejsze osiągnięcie, wielu komentatorów uznało za jawną apologię realnego socjalizmu (zob. np. Godelier 1972, s. 20). W efekcie wkrótce po opublikowaniu *Ekonomii politycznej* Lange *de facto* tę koncepcję porzucił. Bliżej piszę o tym w pracy *Max Weber, Oskar Lange i epigoni o racjonalności gospodarowania w różnych społeczeństwach (ekonomia w państwie totalitarnym)* (Czarny 2014b, rozdz. 2 i 3).

W *Who's Who in Economics. A Biographical Dictionary of Major Economists* z 1999 r. Mark Blaug pisze o Langem:

Jego dorobek w zakresie ekonomii można podzielić na pochodzący z wczesnego okresu i powstały po powrocie do Polski. W pierwszym okresie zajmował się przede wszystkim problemami analitycznymi, w drugim propagował niedogmatyczną wersję marksizmu” (s. 653, tłum. B. Cz.).

I dalej o głównej pracy Langego:

Jego wydana po wojnie *Ekonomia polityczna* była ważnym wydarzeniem w krajach komunistycznych, ponieważ co prawda Lange akceptował podstawowe założenia marksistowskie, ale jednocześnie uwzględniał nowoczesne techniki analizy ekonomicznej (*tamże*, tłum. B. Cz.).

Blaug podkreśla także zasługi Langego jako „pioniera nowoczesnej ekonomii w Polsce i innych krajach bloku sowieckiego” (*tamże*).

Uważam jednak, że np. porównanie słynnej pracy Józefa Stalina *Historia WKP(b). Krótki kurs* i Oskara Langego *Ekonomii politycznej* nie potwierdza tych słów Blauga i ujawnia daleko posuniętą zbieżność z jednej strony poglądów Langego wyrażonych przezeń w jego *opus magnum*, z drugiej zaś – stalinowskiej wersji marksizmu. Różnią je przede wszystkim wzmianki Langego o specyficznym „azjatyckim sposobie produkcji” (Czarny 2014b). Ponadto na przełomie lat 40. i 50. XX w. Lange osobiście przyczynił się do zniszczenia w Polsce przedwojennej ekonomii z jej „współczesnymi technikami analizy ekonomicznej” i do zastąpienia jej pseudoekonomią, np. patronując podczas Zjazdu Ekonomistów w grudniu 1950 roku rozprawie z ocalałymi po II wojnie światowej polskimi profesorami ekonomii (zob. Czarny 2014a). Relatywizuje to zasługi Langego na polu propagowania tych technik w Polsce.

Na osobny komentarz zasługują dokonania Włodzimierza Brusa. Od 1955 r. Brus (a także inni ekonomiści z tabeli 1) domagali się „wykorzystywania prawa wartości” w polskiej gospodarce. Ogólnie rzecz biorąc, chodziło o naprawę systemu gospodarczego stworzonego (przez nich samych lub przez ich kolegów) u schyłku lat 40. XX wieku. Zwykle słowa te oznaczały decentralizację gospodarki, częściowe odtworzenie rynków i, niekiedy, mniejsze lub większe zmiany własnościowe. Podobny był sens propozycji Brusa przedstawionych/wyłożonych w *Ogólnych problemach funkcjonowania gospodarki socjalistycznej* (1961).

Jednakże o zaletach rynku i dotyczących efektywności bodźcach związanych z formą własności pisano przed Brusem w podręcznikach ekonomii na całym świecie. W Polsce czynili to np. profesorowie usunięci z katedr w 1949 r. (zob. np. Taylor 1947, s. 54–57; 113–124). Sądzę zatem, że Brus i inni odkrywali prawdy banalne, nieznanie im z powodu braku normalnego wykształcenia ekonomicznego, którego nie odebrali m.in. dlatego, że sami zniszczyli akademicką ekonomię w Polsce. Na II Zjeździe Ekonomistów Polskich w czerwcu 1956 r. Andrzej Brzeski nazwał to zjawisko odkrywania na nowo koła „kolumbizmem” (jako przykłady kolumbizmu wskazywał odkrycie na nowo zasady korzyści komparatywnych i dochodowej elastyczności popytu) (Dyskusja na II Zjeździe... 1956, s. 104–105). Trudno jest więc uznać koncepcje Brusa za ważny dorobek teoretyczny, zwłaszcza w skali światowej (choć w jakiejś mierze mogły być one inspiracją np. dla autorów reform gospodarczych wprowadzonych na Węgrzech w 1968 r. i w Chinach w 1978 r.). Niemniej Wagener podkreśla znaczenie głośnej pracy Brusa z 1961 r. dla wyjaśnienia wad systemu nakazowo-rozdzielczego (Wagener 1998, s. 5).

Porównanie treści tabel 1 i 2 pokazuje również, że w przypadku niemal wszystkich osób – oprócz Włodzimierza Brusa, Michała Kaleckiego i Oskara Langego – wymienionych w tabelach 1 i 2 opinie polskich ekonomistów na temat własnych dokonań w okresie 1949–1989 drastycznie różnią się z opiniami zagranicznych obserwatorów. Wybitni zdaniem krajowych komentatorów ekonomiści polscy pozostają niezauważeni w literaturze światowej. Nie uważam przy tym, aby przyczyną tej rzucającej się w oczy różnicy ocen była językowa bariera uniemożliwiająca światu dostęp do prac polskich ekonomistów piszących w kraju w latach 1949–1989. W praktyce już w latach 50. XX w. naprawdę interesujące dla świata prace były szybko tłumaczone na język angielski¹⁸.

Sądzę natomiast, że rozbieżność ocen krajowych i zagranicznych obserwatorów polskiej ekonomii bierze się m.in. stąd, że przez pierwsze dziesięciolecie po 1989 r. polscy historycy myśli ekonomicznej w Polsce zajmowali się wyliczaniem rzekomych osiągnięć polskich ekonomistów w okresie

¹⁸ Na przykład praca Oskara Langego *Prawa ekonomiczne socjalizmu w świetle ostatniej pracy Józefa Stalina* (zob. „Nauka Polska”, nr 1, Warszawa 1953) już w następnym roku ukazała się po angielsku (zob. O. Lange, *The Economic Laws of Socialist Society In the Light of Joseph Stalin's Last Work*, w: „International Economic Papers”, nr 4, 1954).

1949–1989, unikając badania form, przyczyn i skutków degeneracji peerelowskiej ekonomii, nie mówiąc już o analizie udziału polskich ekonomistów w indoktrynacji społeczeństwa w czasach realnego socjalizmu. Typowym przykładem jest praca Edwarda Łukawera (Łukawer 1997). Autor podkreśla trwające rzekomo w całym okresie 1956–1989 „uporczywe dążenie polskich ekonomistów do zreformowania gospodarki” (*tamże*, s. 66), któremu – jego zdaniem – skutecznie przeszkodzili politycy („władze”). Ogólnie Łukawer wyraża „jednoznacznie pozytywną” opinię o „naszej teorii ekonomicznej” (*tamże*, s. 67) w latach 1949–1989. Jednakże wiarygodność ocenom Łukawera odbiera, jak sądzę, to, że jest on przedstawicielem środowiska ekonomistów, których akademickie kariery stały się możliwe dzięki zniszczeniu przez władze komunistyczne ekonomii w Polsce na przełomie lat 40. i 50. XX wieku. Co więcej, chodzi o osoby biorące w tym dziele zniszczenia aktywny udział. Innymi słowy, w swojej pracy Łukawer, podobnie jak np. Łukaszewicz (zob. Łukaszewicz 1997), występuje w roli „sędziego we własnej sprawie”. Dotyczy to również Krzysztofa Porwita (zob. Porwit 1998).

Nie przypadkiem już w 1988 r. Tadeusz Kowalik pisał o uleganiu przez polskich ekonomistów „tendencjom apologetycznym”, czego przyczyną było ich „dość masowe i stałe uczestnictwo w establishmencie” (Kowalik 1988, s. 649). W tejże pracy, omawiając książkę partyjnego dygnitarza i prominenta peerelowskiej ekonomii Józefa Pajestki *Kształtowanie procesu rozwoju. Racjonalność i manowce polityki* (Warszawa 1983), Kowalik wspominał o serwilizmie i zakłamaniu polskich ekonomistów („w Polsce nawet ministrowie są w opozycji”) (*tamże*, s. 658). O tym, że Kowalik miał rację, przekonuje np. lektura pracy Tadeusza Mołdawy *Ludzie władzy, 1944–1991* (PWN, Warszawa 1991) lub analiza karier pierwszych roczników ekonomistów z utworzonego w 1950 r. w Warszawie Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR, o którym szczegółowo pisał m.in. John Connelly (Connelly 1996). Pomagają one zrozumieć naturę osobliwej symbiozy, w jakiej w latach 1949–1989 żyli marksistowscy ekonomiści i partyjno-rządowa elita władzy PRL. Świadectwem tej symbiozy może być lista prezesów i wiceprezesów Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego (PTE), a także członków Rady Redakcyjnej i Komitetu Redakcyjnego „Ekonomisty” z lat 1950–1989, pełna nazwisk dygnitarzy partyjnych i

państwowych. Ffigurują tam np. członkowie Biura Politycznego PZPR Jan Głowczyk i Stefan Jędrychowski, sekretarze KC PZPR Władysław Baka i Stanisław Kuziński, członkowie KC PZPR Oskar Lange i Józef Pajestka, wicepremierzy Stefan Ignar, Stanisław Kuziński, Zbigniew Madej, Jerzy Ozdowski, Tadeusz Pyka, Kazimierz Secomski, ministrowie Tadeusz Dietrich, Janusz Górski, Wincenty Kawalec, Stanisław Nowacki, Tadeusz Pyka i Witold Trąpczyński, a także wielu posłów do fasadowego parlamentu PRL¹⁹.

Dodam jeszcze, że moim zdaniem na wyróżnienie na tle innych, powstających w tych czasach w Polsce prac zasługują dokonania pragmatycznych „wakarowców”²⁰. Ich pozytywistyczne nastawienie i koncepcje silnie wpływały na sposób myślenia całego środowiska polskich ekonomistów. Nie wierząc w realistyczność innych rozwiązań, „wakarowcy” godzili się na monopol państwa w sferze planowania, usiłując doskonalić system zarządzania przedsiębiorstwami. Chodziło o tradycyjny „system nakazowy” („rachunek bezpośredni”) lub o „system parametryczny”, w którego ramach przedsiębiorstwa są skłaniane do wykonania planów państwa np. za pomocą cen. Ewolucję poglądów „wakarowców” i ich dylematy opisał m.in. Janusz G. Zieliński (Zieliński 1973):

Od 1960 roku profesor Wakar i ja zaczęliśmy opracowywać naszą teorię bezpośredniego rachunku ekonomicznego i większość uwagi poświęciliśmy analizie „logiki” właściwych mu ograniczeń oraz raczej możliwościom ulepszenia scentralizowanego systemu niż wspieraniu decentralizacji. (...) Doszliśmy do wniosku, (...) że daleko posunięte reformy typu „kierowanego rynku” będą nie do zaakceptowania w dającej się przewidzieć przyszłości, przynajmniej w Polsce. Mieliśmy więc do wyboru tylko dwie możliwości. Pierwszą było kontynuowanie prac nad modelami postulatywnymi, czym zajmowaliśmy się przed 1960 rokiem. Było to równoznaczne z ograniczeniem naszego aktywnego udziału w dyskusjach nad kwestiami polityki gospodarczej, z utraceniem kontaktu z ekonomistami-praktykami oraz z porzuceniem wszelkiej

¹⁹ Także Marcin Kula wskazuje (Kula 2012), że: „Dla wielu naukowców komunizm otworzył (...) możliwości ich korumpujące. Pozwolił im robić niedobre kariery w aparacie partyjnym lub/i państwowym, a także w nauce – jako pożądanym przez władzę ‘swoim’ naukowcom”.

²⁰ Zdaniem Edwarda Łukawera do „wakarowców”, poza samym Aleksym Wakarem, należeli: Romuald Bauer (ur. 1931), Janusz Beksiak (1929–2014), Stefan Dulski (1922–?), Stanisław Góra (1926–2010), Urszula Libura-Grzełowska (ur. 1939), Sergiusz Nikołajczuk (ur. 1941), Stanisław Nowacki (1931–1991), Helena Rębacz (ur. 1942), Bazyli Samojlik (ur. 1943) i Janusz Gedymin Zieliński (1939–1979) (Łukawer 2008, s. 48). Ta lista różni się nieco od listy autorów pracy *Ekonomia polityczna socjalizmu* (1972) (zob. Bibliografia), która bywa wskazywana jako jedno z głównych dokonań „wakarowców”. Po śmierci Wakara w 1966 r. losy „osieroconych wakarowców” potoczyły się skrajnie różnymi drogami, np. w 1978 r. Nowacki został rektorem SGPiS, a potem wiceministrem nauki i szkolnictwa wyższego, a „wypchnięty” po marcu 1968 r. na emigrację J.G. Zieliński w 1979 r. popełnił samobójstwo w Wielkiej Brytanii.

nadziei na to, że będziemy w stanie przedstawiać konstruktywne, choćby cząstkowe i „trzecie co do ważności”, propozycje ulepszania obecnego systemu gospodarczego. Druga możliwość polegała na analizowaniu istniejącego mechanizmu gospodarczego i ukazywaniu właściwych mu słabości przy jednoczesnym poszukiwaniu i wspieraniu wszelkich wykonalnych ulepszeń w jego funkcjonowaniu. Tę właśnie możliwość wybraliśmy (...).

Za ważne uważam i to, że mimo swoich wad jedno z najważniejszych osiągnięć „wakarowców”, podręcznik *Ekonomia polityczna socjalizmu* z 1972 r., był unikalną próbą przeniesienia do ekonomii politycznej socjalizmu takich koncepcji ekonomii światowej jak „optimum Pareta” i „skrzynka Edgewortha” (*Ekonomia polityczna...* 1972, s. 127–139).

Oczywiście „wakarowcy” zajmowali się odległymi od głównego nurtu światowej ekonomii egzotycznymi problemami nakazowo-rozdzielczej gospodarki krajów realnego socjalizmu. Sprawilo to, że ich prace nie zdobyły rozgłosu. Niemniej już na początku lat 60. XX w. „wakarowcy” wizytowali najlepsze światowe uniwersytety i publikowali w renomowanych naukowych czasopismach zachodnich²¹.

Zakończenie

Sądzę, że przeprowadzona wyżej analiza umożliwia choćby przybliżoną i wstępną ocenę dorobku teorii ekonomii w Polsce w okresie 1949–1989.

Otóż dorobek ten okazuje się mniej niż skromny na tle ekonomii światowej. Składa się na niego stosunkowo niewielka liczba odbijających od tła dzieł takich autorów jak np. Lange, Kalecki, „późny” Brus i „wakarowcy”. Jednakże wszystkie te prace mogą aspirować co najwyżej do miana osiągnięć lokalnych. Na świecie zainteresowanie nimi, choć niekiedy znaczne, było chwilowe, a jego przyczyny były raczej polityczne niż merytoryczne (może jedynym wyjątkiem była Kaleckiego koncepcja „ustrojów pośrednich”). Te prace były istotne m.in. jako zapowiedź ewentualnych zmian politycznych w krajach realnego socjalizmu. Świadczy o tym prawie zupełny brak wzmianek na ich temat w światowej literaturze ekonomicznej po 1990 roku. Moim zdaniem, jeśli już

²¹ Zob. np. „American Economic Review” z marca 1962 r. (t. 52, nr 1), gdzie na s. 327 mowa jest o pobycie Janusza G. Zielińskiego w roli wykładowcy gościa (ang. *visiting lecturer*) z ekonomii na Uniwersytecie Yale; zob. także m.in. A. Wakar, J. Zieliński, *Socialist Operational Price Systems*, w: „American Economic Review”, nr 1, 1963 r., s. 109–127.

szukać docenionych na świecie osiągnięć polskich ekonomistów z tych lat, to są nimi raczej opatrzone szczegółowymi komentarzami wielotomowe edycje *Dzieł*, zarówno Michała Kaleckiego, jak i Oskara Langego, przez wiele lat przygotowywane do druku przez Jerzego Osiatyńskiego i Tadeusza Kowalika. Wspominałem o nich, zwracając uwagę na obecność Osiatyńskiego i Kowalika w *The New Palgrave Dictionary of Economics*.

Do podobnych wniosków dochodzi Hans-Jürgen Wagener, podsumowując wyniki dużego projektu badawczego, którego celem była ocena dorobku ekonomii w krajach realnego socjalizmu (Wagener 1998, s. 24; podobnie: s. 1, 5, 16):

Ekonomia w krajach komunistycznych nie wniosła do nauki ekonomii na świecie żadnego nowego i ważnego spostrzeżenia, twierdzenia, prawa czy sporu, o których powinni wiedzieć wszyscy studenci ekonomii (...). Nawet w przypadku teorii marksistowskiej i debat dotyczących planowej gospodarki socjalistycznej dokonania ekonomistów z krajów komunistycznych są nikłe.

Wagener pisze, że wysiłki ekonomistów, przez dziesięciolecia bezskutecznie usiłujących zreformować system gospodarczy w tych krajach, okazały się ostatecznie pozbawione znaczenia. Po 1989 r. przebudowa gospodarek polegała tam na imitacji rozwiązań i instytucji z rozwiniętych krajów o gospodarce rynkowej. Jedynym trwałym efektem prac „reformatorów” jest dziś wiedza o wadach gospodarki nakazowo-rozdzielczej i rynkowego socjalizmu typu jugosłowiańskiego, ciekawa jedynie dla nielicznych historyków gospodarczych (*tamże*, s. 24–27)²². Te oceny potwierdzają również sami zainteresowani, czyli ekonomiści prowadzący badania i nauczający przed 1989 r. w czterech krajach realnego socjalizmu (Czechosłowacji, NRD, na Węgrzech, w ZSRR), którzy wypowiedzieli się w obszernej ankiecie przeprowadzonej w ramach wspomnianego projektu, kierowanego przez Wagenera (Wagener 1997). Polscy ekonomiści, pomimo dwóch propozycji złożonych w ciągu roku, nie nadesłali wystarczającej liczby wypełnionych kwestionariuszy, więc nie zostali uwzględnieni w badaniu (*tamże*, s. 167).

²² Jak to ujmuje recenzent dzieła Wagenera: „Wpływ opisanych w tej pracy dyskusji ekonomicznych na obecny stan teorii ekonomicznej jest znikomy. W rzeczywistości ten opis niekiedy semantycznych debat o prawie wartości oraz o rozkwicie i upadku ekonomicznych szkół zapewne zwróci uwagę jedynie niewielu czytelników zainteresowanych historią myśli marksistowskiej”. I dalej: „Praca ta jasno uświadamia, że niemal nic nie pozostało z socjalistycznej nauki ekonomicznej w jej kształcie uprawianym w Europie Środkowej i Wschodniej” (Sipkes 2000, s. 276–277).

Warto odnotować, że diagnozy te prawie nie różnią się od opinii przedwojennego wychowanka Szkoły Głównej Handlowej Józefa Nowickiego (vel Jana Rafy), który już w 1988 r. pisał o dorobku polskich ekonomistów z okresu po 1949 roku:

[T]ysiące opublikowanych w latach 1950–1985 prac „naukowych” – z niewielkimi jedynie wyjątkami – nie ma z nauką nic, albo ma bardzo niewiele wspólnego (Rafa 1988, s. 41).

I dalej:

[R]ok 1949 oznaczał *koniec rozwoju ekonomii jako nauki* (wyróżnienie – J. R.) w Polsce, i to na długie lata (*tamże*, s. 223).

Ów koniec rozwoju ekonomii jako nauki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stał się szczególnie wyraźnie widoczny po śmierci takich wykształconych przed II wojną światową ekonomistów jak Oskar Lange (1965), Aleksy Wakar (1966) i Michał Kalecki (1970).

Ocena dorobku polskiej ekonomii w latach 1949–1989 okazuje się jeszcze surowsza, kiedy uwzględniamy nie tylko jej sukcesy, lecz również jej grzechy. Wszak, sprzeniewierzając się ideałom nauki i czerpiąc z tego różne korzyści, polscy ekonomiści przez dziesięciolecia zajmowali się głównie indoktrynacją społeczeństwa i wspierali władzę partii komunistycznej. Dowody tego można bez trudu odkryć, np. studiując przesycone ideologią podręczniki i encyklopedie ekonomiczne z tamtych lat, a także w dziesiątkach numerów najstarszego naukowego czasopisma środowiskowego „Ekonomisty”, np. w formie artykułów stanowiących jawną apologię realnego socjalizmu (zob. Czarny 2014a). Skutkiem tych oszustw było marnotrawstwo czasu, zdeformowane umysły, fatalny stan wiedzy ekonomicznej społeczeństwa i – trwanie totalitarnego systemu. Dodam, że po 1989 r. zdecydowana większość zaangażowanych w te działania w żaden sposób nie skomentowała publicznie tej swojej działalności [jednym z nielicznych wyjątków był Włodzimierz Brus (zob. np. Brus, b.d.)]. Nie uczyniło tego również Polskie Towarzystwo Ekonomiczne. Mimo upływu ćwierci wieku od politycznego przełomu, śladu rozrachunku z niechlubną przeszłością nie znajdziemy również na łamach „Ekonomisty”.

Bibliografia

1. Adler E. (1953), Partyjność filozofii i nauki, *Nauka Polska*, nr 2, s. 248–250.
2. Balicki W. (1979), *Zarys teorii nierównowagi popytowej*, Instytut Planowania, Warszawa.
3. Beksiak J., Libura U. (1969), *Równowaga gospodarcza w socjalizmie*, Warszawa.
4. Beksiak J., Grzelońska U. (1990), Janusz Gedymin Zieliński. Wspomnienie, *Gazeta Wyborcza*, 9 kwietnia.
5. Blanchard O. (2009), *Macroeconomics*, Upper Saddle River, Pearson Prentice Hall, New York.
6. Blaug M. (1997), *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press, Cambridge.
7. Bochenek M. (2004–2005), Scientific Legacy of Oskar Lange (The Centenary of The Great Economist's Birthday), *Folia Oeconomica Stetinensia*, No. 3–4 (11–12), s. 233–268.
8. Brus W. (1961), *Ogólne problemy funkcjonowania gospodarki socjalistycznej*, PWN, Warszawa.
9. Brus W. (nieznana data wydania), *Zmora reformowania socjalistycznego systemu ekonomicznego (nota biograficzna)* (dostęp: 9.03. 2013, www.pte.pl/pliki/doc/WlodzimierzBrus.doc).
10. Burda M., Wyplosz Ch. (2013), *Macroeconomics. A European Text*, Oxford University Press, Oxford.
11. Case K. E., Fair R. C., Oster S. M. (2012), *Principles of Economics*, Prentice Hall, Boston, Massachusetts.
12. Chodorowski J. (2011), *Wiesław Samecki 1927–2007. Zarys poglądów ekonomicznych*, Dom Wydawniczy „Ostoja”, Krzeszowice.
13. Chojnicki Z. (1997), Methodological Problems of Polish Economics in the Postwar Period, *Arbeitsberichte*, nr 2, s. 1–19, Frankfurter Institut für Transformationsstudien.
14. Connelly J. (1996), Internal Bolshevisation? Elite Social Science Training in Stalinist Poland, *Minerva*, nr 34, s. 323–346.
15. Czarny B. (1989a), Osiatyński o Kaleckim (Osiatyński Jerzy: Michał Kalecki o gospodarce socjalistycznej, Warszawa 1988), *Odra*, nr 11, s. 103–105.

16. Czarny B. (1989b), Trzydzieści lat później (Lange Oskar: Dzieła, tom 8 Działalność naukowa i społeczna 1904–1965. PAN-PWE, Warszawa 1986), *Odra*, nr 1, s. 103–105.
17. Czarny B. (2014a), On Economics in Poland in 1949–1989: Introduction, *The International Journal of Management and Economics*, nr 41, s. 92–112
18. Czarny B. (2014b), *Max Weber, Oskar Lange i epigoni o racjonalności gospodarowania w różnych społeczeństwach (ekonomia w państwie totalitarnym)*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
19. Dwilewicz Ł. (2006), Między Marcem a Sierpniem. Szkoła Główna Planowania i Statystyki 1968–1980, w W. Morawski (ed.) *Historia SGH w Warszawie 1906–2006*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, s. 219–263.
20. Dyskusja na II Zjeździe Ekonomistów Polskich (streszczenie podpisane inicjałami H. Ch. i A. Ł.) (1956), *Ekonomista*, nr 5, s. 96–144. &&&
21. *Ekonomia polityczna socjalizmu* (1972) (autorzy: Romuald Bauer, Janusz Beksiak, Ludwik Biliński, Władysława Czech, Stefan Dulski, Andrzej K. Koźmiński, Urszula Libura, Zdzisława Marcinkowska, Sergiusz Nikołajczuk, Stanisław Nowacki, Helena Rębacz, Bazyli Samojlik, Andrzej Wernik), PWN, Warszawa.
22. *Gazeta SGH* (1998), nr 84.
23. Godelier M. (1972), *Rationality and Irrationality in Economics*, Monthly Review Press, New York.
24. Grzełońska U. (2006), 100 lat SGH i polska ekonomia, *Bank i Kredyt*, nr 5–6, s. 52–59.
25. Hansson, S. O. (2012), “Science and Pseudo-Science”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/pseudo-science/>.
26. Haugstad A. W. (2008), *A Discipline Divided. Polish Economists and the Communist Regime, 1945–1960*, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.
27. Herczyński R. (2006), *Spętana nauka. Opozycja intelektualna w Polsce 1945–1970*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
28. Hübner P. (1992), *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 1–2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

29. *Historia WKP(b). Krótki kurs* (1949), KiW, Warszawa.
30. Józefiak C., Mujżel J. (1974), *Reprodukcja w gospodarce socjalistycznej*, PWE, Warszawa.
31. Kalecki M. (1956), Sytuacja gospodarcza Stanów Zjednoczonych w zestawieniu z okresem przedwojennym, *Ekonomista*, nr 4, s. 3–13.
32. Kalecki M. (1963), *Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej*, PWN, Warszawa.
33. Kowalik T. (1988), Ekonomia i ekonomiści wobec kryzysu, *Ekonomista*, nr 3–4, s. 643–661.
34. Kula M. (2012), O Michale Kaleckim. Między wspomnieniami a badaniem historycznym, *Zdanie*, nr 3–4, s. 56–61.
35. Kurowski S. (2007), Obecne spojrzenie na II Zjazd Ekonomistów Polskich w 1956 roku, w: *Przełomowy rok 1956 a współczesność* (red. Z. Sadowski), PTE, Warszawa.
36. Lakatos I. (1974), Science and Pseudoscience, *Philosophy in the Open*, (ed.) G. Vesey, Open University Press.
37. Lange O. (1953a), *Zagadnienia ekonomii politycznej w świetle pracy Józefa Stalina pt. „Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR”*, PWN, Warszawa.
38. Lange O. (1953b), Ostatni wkład Józefa Stalina do ekonomii politycznej, *Nauka Polska*, nr 2, s. 26–49.
39. Lange O. (1980), *Ekonomia polityczna*, t. 1–2, PWN, Warszawa.
40. Lange O. (1986), *Dziela*, t. 8, PAN-PWN, Warszawa.
41. Łukaszewicz A. (1997), Polish Economics and Transformation Challenges – 50 Years of Experience 1945–1995, Frankfurt Institute for Transformation Studies, *Discussion Papers*, nr 8/97, s. 1–59.
42. Łukawer E. (1997), *Z historii polskiej myśli ekonomicznej 1945–1995*, Olympus (Wyższa Szkoła Bankowości, Finansów i Zarządzania), Warszawa.
43. Łukawer E. (2006), W nawiązaniu do idei i przekonań Michała Kaleckiego, w: *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Problemy globalizacji i regionalizacji*, część 1, Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Teorii Ekonomii, Rzeszów 2006, s. 9–14.
44. Łukawer E. (2008), *O tych z najwyższej półki, czyli rzecz w sprawie naszego środowiska ekonomicznego*, PTE, Kraków.

45. Mankiw G. N. (2012), *Principles of Economics*, Cengage Learning, Mason, Ohio.
46. Osiatyński, J. (1984), Przypisy i dodatki, M. Kalecki, *Dziela*, t. 4, *Socjalizm. Wzrost gospodarczy i efektywność inwestycji*, PWE, Warszawa.
47. Patinkin D. (1981), *Essays on and in the Chicago Tradition*, Duke University Press, Durham.
48. Perloff J. M. (2014), *Microeconomics. Theory and Applications with Calculus*, Pearson Addison Wesley, Boston.
49. Pindyck R. S., Rubinfeld D. L. (2013), *Microeconomics*, Prentice Hall, Boston.
50. Porwit K. (1998), Looking Back at Economic Science In Poland, 1945–1996. The Challenge of System Changes, w: H. J. Wagener (ed.) *Economic thought in communist and post-communist Europe*, Routledge, London, New York.
51. Rafa J. (pseudonim Józefa Nowickiego) (1988), *Myśl ekonomiczna III Rzeczypospolitej do 1985 roku*, Warszawa (298 stron, nieznany wydawca, w posiadaniu autora).
52. Ratajczak M. (2009), Polish Economics and the Polish Economy: A study for the Twentieth Anniversary of Transition in Poland, *The History of Economic Thought*, t. 51, nr 2, s. 1–10
53. Rima I. (2009), *Development of Economic Analysis*, Routledge, London, New York.
54. Rychlewski E. (2006), II Zjazd jako przełom w myśleniu ekonomicznym, w: *Przełomowy rok 1956 a współczesność* (red. Z. Sadowski) (2007), Warszawa.
55. Sipkes, A. (2000), Hans-Jürgen Wagener (ed.) *Economic Thought In Communist and Post-Communist Europe*, Routledge, Andover. 388 p, £ 60 (ISBN 0415179424), *De Economist*, t. 148, nr 2, s. 276–277.
56. Stankiewicz 2007, *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa.
57. Szostak M. (2007), Zapomniana Polska Szkoła Rozwoju, *Gazeta SGH*, nr 4, s. 10–12.
58. Taylor E. (1947), *Wstęp do ekonomiki*, Spółdzielnia Wydawnicza “Żeglarz”, Gdynia.
59. Thagard P. R. (1978), Why Astrology Is a Pseudoscience, *Philosophy of Science Association: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, t. 1978, Volume One: Contributed Papers, s. 223–234, The University of Chicago Press, Chicago.

60. *The New Palgrave Dictionary of Economics* (eds. S. N. Durlauf, L. E. Blume) (2008), Palgrave Macmillan, Basingstoke.
61. Wagener H-J. (1997), Second Thoughts? Economics and Economists under Socialism, *Kyklos*, Vol. 50, Fasc. 2.
62. Wagener H-J. (1998), Between Conformity and Reform. Economics Under State Socialism and Its Transformation, w: H. J. Wagener (ed.) *Economic thought in communist and post-communist Europe*, Routledge, London, New York.
63. *Who's Who in Economics. A Biographical Dictionary of Major Economists* (ed. Mark Blaug) (1999), Edward Elgar, Cheltenham.
64. Wilczyński W. (1965) *Rachunek ekonomiczny a mechanizm rynkowy*, PWE, Warszawa.
65. Wiles P. (1965), Political Economy, Volume I: General Problems. By Oskar Lange, *Political Science Quarterly*, t. 80, nr 1, s. 118–122.
66. Zieliński G. J. (1973), *Economic Reforms in Polish Industry*, London, s. xix-xxii, http://januszzielinski.pl/_credo_naukowe.html, dostęp 4. 04. 2013.